

DESPRE TABLOUL RELIGIOS AL ROMÂNILOR (în baza experimentului asociativ și a unităților frazeologice)

*ON THE RELIGIOUS WORLD VIEW OF ROMANIANS
(on the basis of the associative experiment
and of phraseological units)*

Elena LACUSTA,
doctor, lector universitar,
Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți

The present article reveals some aspects related to the delineation of the Christian religious world view in phraseology and in associations of words. It proves by examples that phraseological units desecrate this aspect of life until persiflage. The associations of words does not extend beyond the solemn field of the religion. It is a proof of the symbolic value that the basic concepts in the field have and which update their primary value out of context.

Urmărirea tabloului religios reflectat în limba unei comunități pare a fi un demers puțin relevant, dată fiind condiția specifică a acestui aspect de viață uman. Este unul constituit în baza prescripțiilor (ca, de exemplu, cele biblice din creștinism), din care cauză se pretează mai greu unor variații în mental și au un grad ridicat de universalitate. Acest fapt este demonstrat și prin cercetările antropologice de teren (J. G. Frazer și B. Malinowski etc.), care identifică o singură tipologie de manifestare și dezvoltare pe axa magie-religie-știință – cea a omului primitiv – indiferent de aria geografică, trib sau ocupație.¹

¹Sisteme separate și, totodată, coexistente în viața primitivului: „În timp ce în actul magic, afirmă Bronislaw Malinowski, ideea subliniată și scopul sînt totdeauna clare, directe și circumscrise, în ceremonia religioasă nu există nici un scop direcționat spre un eveniment în succesiune [...]. Băștinașul poate oricând să formuleze finalitatea ritului magic, dar despre un ceremonial religios va spune că este performant pentru că așa este obiceiul sau pentru că a fost cerut (*nota traducătorului*, de o ființă supranaturală) sau va nara un mit explicativ” (Malinowski 1993: 48-49).

Explicația ar veni din același domeniu, cel antropologic, unde religiei i se oferă statut de necesitate umană. Atunci când capacitatea și potențialul uman ajung la limită, provocând astfel, în termenii lui Bronislaw Malinowski, fenomenul de „criză existențială”² (Malinowski 1993: 141), își începe manifestarea dimensiunea religioasă a ființei. Înțelegem ca depășire a acestei crize, religia se prezintă ca o necesitate a omului, la fel de importantă ca și celelalte necesități umane. Pentru a evita stresul provocat de ast-

²Delimitând clar religia de magie și știință și considerându-le ca aspecte ce caracterizează omul chiar de la începuturile existenței sale, antropologul de origine poloneză definește religia ca o necesitate, menită depășirii crizelor vieții ce provoacă stresul emoțional: „Atît magia cît și religia se ivesc și funcționează în situații de stres emoțional: crize ale vieții, lacune în realizarea unor scopuri importante, moartea și inițierea în misterele tribale, iubirea nefericită și ura nesatisfăcută. Atît magia cît și religia oferă căi de scăpare din astfel de situații și astfel de impasuri prin ritual și credință în domeniul supranaturalului, așa cum nici o metodă empirică nu oferă.” (Malinowski 1993: 141).

fel de crize (în mare parte ale necunoașterii) și pentru a restabili echilibrul lumii în care trăiește, omul inventează mituri, apelează la forța divină sau malefică, sau chiar îl redescoperă pe Dumnezeu,³ asigurându-și astfel o existență confortabilă, în coordonatele accesibilului și ale explicabilului.

Drept dovadă a acestui fapt poate servi limba care implică, după cum demonstrează studiile lui Eugeniu Coșeriu „cele mai multe legături cu modul de a fi al omului, cu toate activitățile umane în general” (Coșeriu 1996: 164). E vorba de o serie de structuri de limbă în care omul pune pe seama lui Dumnezeu sau dracul tot ce nu poate fi controlat de el: *dumnezeu știe; dracu știe; naiba știe; cum va vrea Dumnezeu* etc. și care demonstrează un mod de raportare la religiozitate instituit la nivelul mentalului. Elocvente, în acest context, se prezintă și asociațiile de cuvinte, ce reprezintă un mod al omului de a se raporta la lume. În acest sens, raportul stimul-reacție poate fi valorificat în relevarea mentalului sau a tabloului lingvistic. Or, după cum demonstrează Eugen Coșeriu, subiectul-vorbitor asociază lucruri, și nu cuvinte. Iar prin faptul că aceste asocieri sunt și rezultatul unei competențe elocutionale, care presupune cunoașterea lucrurilor în general (inclusiv a ideilor și opiniilor referitoare la „lucruri”), adică

³ Chiar și Biblia apare, astfel, ca expresie a acestui tip de necesitate. Nu există nici o comunitate care să nu aibă un sistem mitologic ca punct de referință al existenței. Valoarea axiomatică a mesajului, dar și expresia lingvistică (a mesajului), ambiguă, ce permite interpretări în funcție de așteptarea omului, dovedesc existența unei necesități religioase, ce-l caracterizează pe om și, astfel, o dimensiune *homo religiosus*, indispensabilă omului.

sunt rezultatul trăirii de către om, indiferent de apartenența sa lingvală, a experiențelor proprii cu obiectul-stimul, putem dovedi statutul religiei de universalie culturală și la acest nivel. Prin urmare, atestăm funcționarea acelorași mecanisme (a omului primitiv, adică universal) de gândire și verbalizare a cunoscutului (inclusiv ca necunoscut), în contextul raportului om-religie, în care religia, reprezentată/simbolizată de o divinitate (de Dumnezeu pentru românul creștin, care a selectat asociațiile – Cred; Credincios; Credință 15; Divin; Divinitate 2; Sacralitate), își ocupă locul său de necesitate umană. Acest statut poate fi urmărit, la nivelul asociațiilor de cuvinte atribuite noțiunii DUMNEZEU, fie prin modul românului de a explica lucrurile și astfel a depăși criza de necunoscut și inexplicabil – Domnul știe; Atotștiitorul 2; Atotștiitor; Vede tot; Învățătorul – fie prin oferirea unui refugiu în fața necunoscutului și inexplicabilului – Refugiu; Speranță 2; Pace; Dragoste 3; Sprijin – sau fie prin recunoașterea ipostazei sale de creator, instituită de creștinism și la care omul de rând, din start, nu are dreptul să pretindă – Creator 2; Creatorul 2; Făcătorul; Tatăl 3; Tată; Sfânt-tatăl; Atotputeric 6; Puternic; Putere 2; Stăpân.

Asumată sau nu, dimensiunea religioasă face parte din condiția umană. Chiar și cel mai nereligios om, ce aparține unei societăți civilizate și industrializate, nu este privat de experiența religioasă, care, conservată fiind la nivelul inconștientului, după cum demonstrează Mircea Eliade, controlează fiecare activitate istorică sau profană a omului⁴. E o nouă formă a

⁴ „Dintr-o perspectivă iudeo-creștină, s-ar putea spune chiar că non-religia

religiozității, un sacru necesar, opus celui asumat⁵.

Noul tip de sacru are diverse forme: un loc, un obiect, o persoană scumpă, lectura unei cărți, ca ieșire din timpul profan, diverse ritualuri, tabuuri ce însoțesc viața omului etc.. Toate aceste manifestări ale dimensiunii religioase, pe care omul nu și le asumă ca atare, „sanctifică”, după părerea lui Mircea Eliade, viața omului și nu permite o depășire a acestei condiții. „Mijloacele prin care se poate ajunge la sanctificare sunt numeroase, însă rezultatul, afirmă filosoful român, este aproape întotdeauna același: viața este trăită pe două planuri, desfășurându-se ca existență

echivalează cu o nouă «cădere» a omului: omul areligios pare să-și fi pierdut capacitatea de a trăi conștient religia, deci de a o înțelege și de a și-o asuma; în străfundurile ființei sale, urmele însă nu s-au șters cu totul, tot așa cum, după prima «cădere», deși orbit spiritual, strămoșul lui, omul primordial, Adam, mai păstrase destulă înțelepciune ca să poată regăsi urmele lui Dumnezeu în Lume. După prima «cădere», religiozitatea se prăbușise la nivelul conștiinței sfîșiate; după cea de-a doua, s-a prăbușit și mai jos, în străfundurile inconștientului, și a fost «uitată». Aici se opresc considerațiile istoricului religiilor; de aici începe misiunea filozofului, a psihologului și chiar a teologului” (Eliade 1995: 112).

⁵„[...] dispariția «religiilor» nu implică nicidecum dispariția „religiozității”; secularizarea unei valori religioase nu este decât un fenomen religios, care reflectă, de fapt, legea transformării universale a valorilor umane; caracterul «profan» al unui comportament înainte «sacru» nu presupune o ruptură; «profanul» nu este decât o nouă manifestare a aceleiași structuri constitutive a omului, care se manifesta înainte prin expresii «sacre»”. (Eliade 1995: 7)

umană și participând în același timp la o viață transumană.” (Eliade 1995: 87) Astfel se pot explica și sens asociațiile din aria semantică ‘sfânt’, ‘sacru’, atribuite de subiecții participanți la experimentul asociativ unor cuvinte cu valoare de simbol cultural pentru român: de exemplu, asociațiile *sfânt* pentru CASĂ, *sfânt*, *sfântă* pentru FAMILIE, *sacru*, *icoană* pentru MAMĂ.

După cum am văzut, descrierea dimensiunii religioase a unui popor nu poate fi limitată doar la studiul cărților religioase, al lăcașelor sfinte, care au apărut oarecum târziu, diverse descoperiri arheologice, cu neglijarea aspectului lingvistic. Primele nu oferă, de fiecare dată, material necesar pentru interpretarea unor fapte, legate mai ales de raportul acestui aspect cu ființa umană. Limba, în schimb, conține valoroase informații referitoare la tabloul religios al unui popor. Ca dovadă, putem prezenta exemple de-venite clasice în lingvistică:

- *liftă păgână*, ce dovedește creștinarea târzie a lituanienilor;
- *păgân* < lat. *paganus*, ce însemna ‘locuitor de la țară, sătean’, ca dovadă că procesul creștinării a cuprins, mai întâi, cetățile. Pentru a scăpa de influența noii religii, romanii erau siliți să fugă la sat, acolo unde a pătruns mai târziu procesul creștinării;
- *lege* pentru *credință* e o dovadă că sistemul religios ar fi îndeplinit și o funcție de organizare socială.⁶ Același lucru poate fi urmărit și în limba rusă, unde cuvântul *закон*

⁶Lazăr Șăineanu consideră că în limba română cuvântul *lege*, cu sensul de ‘religie, cult religios’, a apărut pe cale cultă, ca rezultat al influenței slave asupra limbii române [Șăineanu 1999: 133].

(lege) are un sens mai vechi de 'credință creștină'.⁷ Am putea plasa în acest context și asociația cu rai a acestui cuvânt (lege) din experimentul asociativ, sau asociația cu Norme morale, atribuită stimulului Dumnezeu. Ilustrativ e și proverbul Cine-n-traltă lege sare, nici un Dumnezeu nu are (Muntean 1967: 91)

Tabloul lingvistic constituit în baza terminologiei religioase din structurile limbii nu reflectă fidel tabloul religios propriu-zis. Conștientizat de vorbitor ca ceva sfânt, grav, dimensiunea religie este, mai degrabă, coborâtă în lumea fenomenală, pe alocuri profanată chiar, încât se capătă o imagine opusă a ceea ce este în realitate tabloul religios: *Cântă dracu-n casa popii* (Muntean 1967: 110); *Pân-s-ajungi la Dumnezeu, mii de sfinți în jurul tău, toți cu mâna-ntinsă ceu* (Muntean 1967: 319); *Pe calea bisericii mi-am scrântit piciorul* (Muntean 1967: 311); *Când Dumnezeu nu-i acasă, sfinții își fac de cap* (Muntean 1967: 103); *A se lua la piept cu Dumnezeu; A-l apuca pe Dumnezeu de mâini și de picioare; A se lua cu luleaua lui Dumnezeu* (Muntean 1967: 41); *Popa se duce la biserică punând piedici fetelor* (Muntean 1967: 322); *Popa are mână de luat, nu de dat* (Ibidem); *Popa beat și Ivan nici gustat* (Ibidem); *Popa legat nu face bucluc* (Ibidem); *Popa plânge când nu are morți de îngropat* (Ibidem). E o consecință a unei resemnări în fața

neputinței de a corespunde criteriilor impuse de dogma creștină. Sau poate o apropiere a acestor idealuri de viața cotidiană și de sine. Ori e manifestarea fenomenului de moarte a credinței și apariția noului tip de religie, amintit mai sus. Orice explicație am aduce fenomenului de secularizare a dimensiunii religioase, nu va nega această atitudine a omului, diferită de prescripțiile religiei. Drept răspuns la cerințele riguroase ale religiei, omul își construiește un principiu de justificare: A greși e omenește. De aici și seria de reacții la cuvântul A GREȘI – *omenește(4), e omenește(3) ierta(3) iertare(3) mereu(2), omul, firesc, omenesc, omenire, oricine, a înțelege, iertat, deseori, defecte, omenie, om, viață, a ierta, neînțeles* – din cadrul experimentului asociativ.

Chiar dacă unitățile de discurs repetat construiesc, preponderent, o imagine a dimensiunii religioase diferită de tabloul religios, asociațiile de cuvinte par a păstra acest raport, stimulul actualizând, în general, domeniul religios și arile semantice caracteristice acestuia. Astfel, imaginea realității constituite în baza asociațiilor de cuvinte aproape că nu se deosebește de imaginea pe care o are această realitate în tabloul religios român.

DUMNEZEU – *credință(9), sfânt(9), atotputernic(6), divinitate(3), mare(2), putere(2), rugăciune(2), miostiv, credincios, Tot, univers, lumină, icoană, Isus, Hristos, zeu, pasăre, sfințenie, ceresc, divin, unicul, puritate, cred, ființă atotputernică, unic, rețugu, mântuitorul, bunătate, religie, invizibil, sus, bun, puternic, iertător, atotștiutor, viu, vede tot, creator, noi, un zeu singur, sprijin, speranță, cruțare, supranatural, făcătorul, viață, EL, demon, creatorul, stăpân, dragoste, stăpânitor, ceva ideal, nădejde.*

⁷Antropologul Robert Smith, atribuire, în mod exagerat, primatul acestei funcții (sociale) religiei, afirmă chiar că primele forme ale religiei, totemismul în special, „a fost în esență mai degrabă o afacere a comunității decât una a indivizilor” [apud. Malinowski 1993: 19].

BISERICĂ – *credință(15), Dumnezeu(6), înaltă(6), lăcaș(4), sfântă(4), religie(3), creștină(3), sfânt(3), altar(2), preot(2), rugăciune(2), loc sfânt(2), cruce(2), credințe, Japca, pocăință, cred, albă, oameni, minune, părinte, milă, hram, încăpătoare, luminoasă, casă, frumoasă, catedrală, creștin, popă, cântec, dumnezeu, credincioasă, icoană, mănăstire, local, clopot, din sat, catolică, puritate, lumânări.*

DRAC – *negru(8), rău(7), necurat(5), răutate(4), frică(4), diavol(4), urât(4), coarne(3), strașnic(2), sataka(2), spurcat(2), cu coarne(2), demon(2), înger(2), iad(2), păcat(2), înspăimântat, nimic, om rău, dracula, neastâmpărat, Ivan Turbincă, răufăcător, infern, înfricoșător, greșală, caut, nesfințenie, cruce, diavolesc, bou, chîn, durere, un înger căzut, dușman, ființă, teamă, roșu, Aghiuță, urgie, mână.*

CRUCE – *credință(8), biserică(7), Dumnezeu(5), mormânt(4), sfântă(3), moarte(3), cimitir(3), sfânt(2), semn(2), mare(2), grea(2), isus, crucifix, ceva sfânt, trist, rece, aurie, părăsită, dureros, suferință, Isus Hristos, răscruce, greu, cruțare, latină, inchiziție, de lemn, deces, greutate, Isus, semn bisericesc, albă, religie, sfârșit, lemn, neagră, accesoriu, masă, dumnezeu, mort, roșie, slab, destin, drum, doliu, Hristos, de aur, unică, temelie, părinte.*

Alte domenii în care sunt transferați termenii religioși în comunicare, inclusiv cu ajutorul structurilor fixe⁸, argourilor⁹ și diverselor unități de

transfer metaforic, nu pot fi recunoscute. Faptul ar putea fi explicat prin valoarea simbolică intensă, pe care o au unii termenii religioși, evocabilă și în afara unui context de comunicare, așa cum este cel al experimentului asociativ. Acestor termenii li s-au asociat cuvinte ce denumesc aria conceptuală, simbolizată de stimul și instituită de valoarea sa în acest domeniu.

DRAC – ceva urât, rău, negativ în general.

DUMNEZEU – ceva bun, frumos, pozitiv în general.

CRUCE – (a) moarte, sfârșit; (b) religie, în general; (c) biserică; (d) simbol ca atare, ultima făcând referire și la condiția de semn a acestui stimul.

Ca argument al valorii simbolice pe care o au acești termenii religioși poate servi și identitatea de sens categorial caracteristică reacțiilor. Dacă ceilalți termenii din listă primesc asociații ce denumesc categorial însușiri, ce descriu punctual lucrul numit (CHIP: *blajin, luminos, vesel, blând, frumos, drag, îndurerat, cald, de lut, angelic, demonic, dumnezeiesc, de înger, drăguț, omenesc* etc. și *a zâmbi, a vedea*), atunci termenii religioși (cu excepția cuvântului DRAC) asociază, în general, substantive, deci entități.

La fel, se poate observa că substantivele care apar ca reacție la noțiunile fără valoare simbolică sau cu valoare simbolică redusă fac parte din diverse arii semantice, dovadă că nu s-a fixat o valoare simbolică anume, ce ar putea fi actualizată și în afara unui context de comunicare, față de termenii religioși, care provoacă la puțini su-

⁸ *A cînta ca un popă aghesmuit; A tîmâia pe cineva.*

⁹ *Agheasmă pentru băutura alcoolică și derivatele acestuia: a fi aghesmuit, a se aghesmui; biserică pentru cârciumă, a fi*

atămâiat, a fi împărtășit pentru a fi beat; călugăr pentru deținut cu termen mare; a boteza, pentru a intra în gașcă, a nu avea moliivă pentru a nu fi în stare sau a nu avea chef să faci vreun lucru etc.

biecți asociații din alte domenii. Astfel, pentru CHIP se actualizează următoarele domenii – părțile corpului omenesc *față, siluetă, umbră, privire, corp*; imaterialitate: *umbră, aparență, imagine*; alte domenii: *frumusețe, înger, bunătate, lumină, mamă*.

Valoarea simbolică a acestor termeni atribuită de ființa umană dovedește încă o dată locul și rolul religiei în comunitate. Chiar dacă se abate conștient de la sacralitatea domeniului, profanându-l sau persiflându-l, ființa umană nu-i neagă statutul ei instituit de normele creștine. Vorbitorul se află în permanență în fața unei alegeri între ce este admis de sistemul creștin și ce este condamnat, adesea optând, ironic, pentru un compromis între aceste două: *Să crezi în Dumnezeu, dar nici pe dracu să nu-l uiți* (Zanne 2004a: 643); *Mare e Dumne-*

zeu, dar meșter e și dracul (Zanne 2004b: 547); *În gură cu Dumnezeu și în inimă cu dracul* (Zanne 2004a: 665); *Închină-te la Dumnezeu, dar nu te strica nici cu dracul* (Zanne 2004a: 643); *Cu Dumnezeu pe buză și cu dracu pe inimă* (Muntean 1967: 118).

În același sens, Petre Țuțea afirmă: „Autonomia spirituală a omului este iluzorie [...] acesta [omul] mișcându-se între Dumnezeu și dracul, perpetuu”. „Fără Dumnezeu, fără credință omul rămâne un animal rațional care vine de nicăieri și merge spre nicăieri, [...] raționalitatea având doar caracterul unei mai mari puteri de adaptare la condițiile cosmice decât restul dobitoacelor. Nici o consolare că eu mă deosebesc de elefant sau de capră pentru că fac silogisme, dacă apar și dispar în mod absurd din natură.” (Țuțea 1992: 102)

Referințe bibliografice

1. Coșeriu, Eugen, *Lingvistica integrală*, (interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu), București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.
2. Eliade, Mircea, *Sacrul și profanul*, traducere de Brîndușa Prelipceanu, Editura Humanitas, București, 1995. Traducerea s-a făcut după versiunea franceză *Le Sacré et le Profane* publicată la Éditions Gallimard, 1965.
3. Frazer, James Gerge, *Creanga de aur*, traducere de Octavian Nistor, note de Gabriela Duda, vol. I-V, București, Editura Minerva, 1980.
4. Malinowski, Bronislaw, *Magie, știință și religie*, traducere de Nora Vasilescu, Iași, Editura Moldova, 1993.
5. Șăineanu, Lazăr, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor*, Cu o alocuțiune-prefață de B. P. Hasdeu, ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Livia Vasiliuță, Timișoara, Editura de Vest, 1999.
6. Țuțea, Petre, *Între Dumnezeu și neamul meu*. Ediție îngrijită de Gabriel Klimowicz, Fundația Anastasia, București, Editura Arta Grafică, 1992.

Surse

1. *Proverbe românești*, ediție alcătuită, prefața, glosar și indici de George Muntean, Editura pentru literatură, București, 1967.
2. Zanne, Iuliu, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, Asociația Română pentru Cultură și Ortodoxie, vol. VI, București, 2004a.
3. Zanne, Iuliu, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, Asociația Română pentru Cultură și Ortodoxie, vol. IX, București, 2004b.
4. Rezultatele prealabile ale experimentului asociativ din cadrul proiectului *Cercetarea structurilor asociative ale limbii române și elaborarea dicționarului asociativ*. <http://ready.hostmd.biz/anchete/dictionar.php>

